

Ten geleide – bij Matteüs 5:2-6

Zalig zijn de armen van geest... zo begint een bekende Nederlandse vertaling van de opening van de Bergrede, een wereldberoemde tekst uit het evangelie van Matteüs. De armen van geest – het klinkt alsof het gaat om de ‘simpele zielen’, maar onze vertaling klinkt heel anders: het gaat om de armen over wie gezegd wordt dat zij *de geest toebehoren*. De geest, het Griekse ‘pneuma’: woord voor de adem van de god van de bijbel, de adem die in Genesis over het water scheerde en die de mens in zijn neus geblazen kreeg – en toen kon de mens opstaan en gaan leven! Armen, bedroefden, neergebogenen – met hen gaat iets nieuws beginnen. Het is zelfs al begonnen, beweert de schrijver van het evangelie van Matteüs. Het begint in eenieder die vasthoudt aan de belofte dat het kán: menswaardige toekomst voor iedereen. En dus noemt hij ze gelukkig, die mensen in de knel. Bij wijze van bemoediging, een ‘gelukwens’: geef niet op, dat vergezicht. Het is al begonnen. Een grootse openingszet, deze woorden. Durven we ze aan? Of zijn wij arm aan deze geest?

Bij Matteüs 5:17-18.38-45

Verraderlijk aan bekende teksten is dat je denkt dat je wel weet wat er staat. Jaja, gelukkig de bedroefden. En jaja, andere wang toekeren... je vijanden liefhebben... we hebben het al vaak gehoord (vul ik brutaal maar even voor u in). En misschien hebben we onze conclusies zelfs al getrokken. Bijvoorbeeld: prachtig, hoogdravend ideaal, maar natuurlijk niet te doen. En ook eigenlijk niet te vragen van mensen. Wie durft het in zijn mond te nemen vandaag – met een oorlog in Oekraïne die deze maand al zijn vijfde jaar ingaat. Wie durft het te zeggen tegen iemand die te maken heeft met geweld. Ik niet. Waar gáán deze woorden eigenlijk over? Mag je ze zomaar overal op plakken? U voelt wel, dat gaat helemaal niet. Maar áls dat niet gaat, hoe dan te voorkomen dat we ze ontkrachten of voor ons karretje spannen? Hoe doen we deze woorden recht? Eerst maar eens goed lezen en dan een poging wagen.

De naam ‘bergrede’ suggereert dat we uit een toespraak hebben gelezen. En Matteüs vertelt aan het begin van hoofdstuk vijf inderdaad over een menigte mensen die Jezus volgt, maar vervolgens lezen we dat Jezus met zijn leerlingen een berg beklimt en hen daar begint te onderwijzen. Een leerhuis op een berg dus: als een soort nieuwe Mozes. Een leerhuis over de Tora. *Die tien woorden, over dood en leven, over elkaar bevrijden* – wat moet je, wat kun je met die woorden in deze wereld. Dat is de vraag die Matteüs wil beantwoorden voor zijn lezers: messiaanse Joden die net hebben meegemaakt hoe Romeinse legers hun land en tempel hebben verwoest, en het land in mensonterende armoede hebben gestort.

Zowel de Tora als het evangelie van Matteüs zijn geschreven door mensen met hun rug tegen de muur. Terecht zeggen bijbeluitleggers: uit zulke teksten kun je geen algemeen geldende ethiek afleiden. Want ethiek vraagt wat het goede is om te doen en om dat te kunnen kiezen

heb je een mate van vrijheid nodig. Er moet iets te kiezen zijn. Maar deze hoorders hebben weinig te kiezen. Toch is dit door en vóór hen opgeschreven: een andere wereld is wél mogelijk. Sterker nog: hij is al begonnen, als jullie weigeren het geloof erin op te geven.

De leerlingen kunnen zich van alles voorstellen bij de ellende van mensen in de marge. Het verhaal vertelt dat ze uit Galilea komen, de streek waar de Romeinen doorheen trokken op hun weg naar Jeruzalem, om de Judese opstand de kop in te drukken en alles onderweg te plunderen en vernielen. Het evangelie van Matteüs laat Jezus diezelfde weg afleggen. Niet met geweld. Maar ook niet met de boodschap om je neer te leggen bij hoe het is! Het verhaal is een oproep tot 'zachtmoedig verzet'.

Je hebt gehoord dat gezegd is – oog om oog, tand om tand. Dat wil zeggen: verval niet in de spiraal van kwaad tot erger; breng niet meer schade toe dan jou is toegebracht. In de kern honoreren we dit principe in ons rechtssysteem nog steeds: hoe groter het vergrijp, hoe hoger de straf. Maar wat moeten wij daar vandaag mee, vraagt Matteüs zijn lezers, als je tegenover een Romeinse soldaat staat die jouw akkers verwoest heeft. Je bent helemaal niet in de positie om een straf te eisen. *Het kwade weerstaan* – dat is helemaal geen optie. Dat kost je je kop. Dat hād veel Judese opstandelingen het leven gekost. Hoe kun je je dan toch verzetten?

In de passage die we lezen geeft Matteüs prikkelende voorbeelden van verzet tegen de macht: het eerste gaat over schulden. Als iemand destijds schulden had, mocht je als schuldeiser een kledingstuk opeisen bij wijze van onderpand. 'Als jij gedwongen wordt je hemd af te staan,' schrijft Matteüs, 'geef dan ook je mantel.' Want, en dat staat er niet bij maar lijkt hier wel de crux: naaktheid was een schande, nog groter voor wie haar veroorzaakte dan voor wie naakt was. Door alles weg te geven daagt wie schulden heeft de schuldeiser uit – en eigenlijk het hele systeem. Wil jij mijn naaktheid op je geweten hebben? Een tweede voorbeeld: een Romeinse soldaat mocht een willekeurige voorbijganger vragen om zijn last te dragen. Maar maximaal één mijl! 'Als jij gedwongen wordt om dat te doen,' schrijft Matteüs, loop als je kunt dan nóg een mijl. Zo neem je, hoe miniem ook, iets van de regie terug.

Een laatste voorbeeld: de andere wang toekeren. Wat daar bedoeld wordt is verschillend uitgelegd, ik geef u deze: een klap op je rechterwang is – in het geval van iemand die rechtshandig is en dat zijn de meeste mensen – geslagen met de rug van je rechterhand, typisch een slag van 'boven naar beneden', een klap van wie de macht heeft om uit te delen. Door de andere wang toe te keren bevraagt iemand die geslagen wordt, die verhoudingen. Eigenlijk zegt hij ermee: ik ben je gelijke.

Al die voorbeelden zijn pogingen om de macht te bevragen. Te ontregelen. Te zeggen: ik ben niet minder dan jij. En een manier om – al is het maar een klein stukje – de autonomie terug te veroveren die jou mens maakt. Je bent méér dan het slachtoffer van onrecht. En als je dat wéét, dan kan het niet anders of dat verandert iets. Om te beginnen in jezelf. En wie weet

óók voor de mens tegenover je, die zich hiertoe moet verhouden. En voor de mensen naast je, die zien dat een lotgenoot zich niet laat kleineren.

Hoe blijven wij als mens overeind – rechttop, ook in persoonlijke relaties? Hoe raken we niet gevangen in gevoelens van woede, wraak, slachtofferschap – hoe terecht die allemaal ook kunnen zijn. Hoe winnen we iets van onze vrijheid terug?

Heb je naaste lief, staat in de Tora geschreven. Maar wie is mijn naaste, vroegen de messiaanse Joden aan het eind van de eerste eeuw van onze jaartelling – die Romein ook? Matteüs schrijft: sommigen zeggen – haat je vijand. Maar ik zeg – heb je vijand lief. Natuurlijk geen liefde in de betekenis van verliefdheid of vriendschap. In de Griekse tekst vinden we het werkwoord *αγαπαω*, ook te vertalen met ‘solidair zijn met’. Zoals je door je andere wang toe te keren onderstreept dat jij niet minder bent dan de mens tegenover je, zo wil Matteüs zijn lezers hier uitdagen om ook in hun vijand een mens te blijven zien. Niet meer, ook niet minder dan jij. *Ze zijn gedaan deze woorden*, dichtte Huub Oosterhuis, *ze zijn gedaan deze woorden, zo onvoorwaardelijk dat ze een weg voor mensenvoeten hebben gebaad*.

Ze zijn gedaan, bijvoorbeeld door een bekende Zuid-Afrikaan die in zijn biografie schreef:

Niemand is geboren met haat tegen een ander vanwege de kleur van diens huid... mensen moeten leren te haten, en als ze kunnen leren te haten, dan kan hen ook worden geleerd lief te hebben. Zelfs in de grimmigste tijden in de gevangenis, toen mijn kameraden en ik tot onze grenzen werden gedreven, zag ik soms een glimpje humaniteit in een van de bewakers, misschien maar een seconde, maar lang genoeg om me gerust te stellen en gaande te houden. De goedheid van de mens is een vlam die kan worden verborgen, maar nooit gedoofd.¹

Ze zijn gedaan door de Waarheids- en verzoeningscommissie destijds in Zuid-Afrika, die als uitgangspunt nam dat de erkenning van leed nog belangrijker is dan het bestraffen van wie misdaden pleegde. Een ongelooflijk moedig project. Ze zijn ook gedaan door mensen dichtbij. Die al hun morele moed bij elkaar schraapten om overeind te blijven tegenover iemand die hen beschadigde.

Als het goed is laten ze ons ongemakkelijk op onze stoel schuiven, deze woorden over de waardigheid van ieder mens: de aanmoediging om niet alleen zelf rechttop te blijven staan maar ook een mens te blijven zien in wie jou geweld aandoet. Misschien mag je zulke grote woorden pas opschrijven als je begint bij het erkennen van de pijn en het verdriet van slachtoffers, zoals de bergrede begint bij de bedroefden, de neergebogenen, de armen. Eerst het onrecht goed aankijken, het leed zien, de verhalen horen. Dan bereid zijn om je daardoor te laten veranderen. En tot slot maar opstaan. Samen met anderen. Want het is al gedaan. Het is al begonnen.

¹ Nelson Mandela, De lange weg naar de vrijheid